

OSMANLI TÜRKLERİNDE İLİM ÜZERİNDEN
O. ŞEVKİ ULUDAĞ – FUAT KÖPRÜLÜ TARTIŞMASI ve
O. ŞEVKİ ULUDAĞ’DAN A. ADNAN ADIVAR’A ELEŞTİRİLER

Nuran Yıldırım*

Yayımlandığı sırada kültür dünyamızda büyük ilgiyle karşılanan Abdülhak Adnan Adıvar’ın *Osmanlı Türklerinde İlim* eseri pek çok olumlu eleştiri almıştı.¹ Prof. Dr. M. Fuat Köprülü de, Dr. Adnan’ın bu eseri hakkındaki görüşlerini *Akşam* gazetesinde yayımladığı “Tenkid: *Osmanlı Türklerinde İlim*” başlıklı makalesinde dile getirmişti.² Köprülü’ye göre; Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Tanzimat’a kadar geçen beş yüz yılda Osmanlı Türklerinde müspet ilimlerin gelişimini aydınlatmak gayesiyle yazılan eser, bu dönemde; matematik, astronomi, fizik, tıp, coğrafya, kartografya alanlarında neler yapıldığını, Avrupa’dan ne kadar yararlandığını ve bu alanlarda öne çıkan başlıca kişileri açık ve sağlam bir biçimde ortaya koymuştur. O zamana (yani 1943’e) kadar bazı sathi görüşlü ciddiyetsiz yazarlar tarafından hayali bir biçimde verilen Osmanlı bilim tarihi, bu eser sayesinde, genel çizgileriyle anlaşılmıştır. Sadece bilim tarihi bakımından değil milli tarih açısından da önemli olan, öğretici ve düşündürücü mahiyetteki bu eserin, Türk aydınları tarafından dikkatle ve ibretle okunması gerekir.

Köprülü, Dr. Adnan’ın hakiki bir bilim adamına yakışan dürüstlük ve samimiyetle, bilimsel eleştiri zihniyetine uygun olarak kaleme aldığı *Osmanlı Türklerinde İlim*’i, memleketimizde bilim tarihimize ilgili yayınlardan ayıran özellikleri şöyle sıralamıştır:

1-Objektif yaklaşımla doğruyu araması, evvelce edinilmiş fikirlere ve romantik milliyetçilik taassuplarına kıymet vermemesi. Abbas Vesim’in verem mikrobunu, İbrahim Hakkı’nın tekâmül nazariyesini keşfettiler gibi gülünç iddialara kalkışmaması;

2-Bilimsel usullere uygun olarak, bahsettiği her eseri inceden inceye tetkik etmesi, başkalarının rivayetlerini daima kontrolden geçirmesi, her yazarın öncekilerden neler aldığını ve neler eklediğini dikkatle göstermesi;

3-Yazarın Osmanlılarda bilim tarihini araştırmak için gerekli olan donanımına sahip olması. Bahsettiği her ilim şubesinin eski Yunan’da ve İslâm dünyasında nasıl geliştiğini bilmesi yanında Ortaçağ’dan başlayarak Avrupa’nın bilim tarihine de esaslı surette vakıf olması;

4-Yazarın eserin belkemiğini oluşturan yazma eserlerden başka, Doğu’da ve Batı’da yapılmış eski ve yeni bütün araştırmalardan yararlanması ve böylece, yalnız yerli yazarların değil Batılı kimi müellif ve müsteşriklerin yanlışlarını da düzeltme başarısını göstermesi.

Köprülü bu makalesinde, *Osmanlı Türklerinde İlim*’i ve yazarını methederken, o zamana değin yazılan küçük makaleler, risaleler, hatta büyükçe eserlerde Osmanlı ilim tarihinin şimdiye kadar bazı sathi görüşlü ve ciddiyetsiz yazıcılar tarafından tamamiyle hayali bir şekilde tasvir edildiğini, bunların “hiçbir ilmî kıymeti olmayan bir takım müdafaa-nâmelerden ibaret” olduğunu ileri sürmüştü. Ayrıca, Türk tıp tarihinin epey zamandan beri tıp fakültesinin resmi programına girdiğine dikkat çekmiş ve bizde tıp tarihi ile uğraşanların tenkit fikrinden ne kadar mahrum olduklarını göstermek için II. Abdülhamid döneminde dalkavuk muhitin mahsulü olan Abbas Vesim’in verem mikrobunu keşfettiği ve frengi tedavisi hakkında yeni fikirler ileri sürdüğü yolundaki yayınların³ -doğruluğu araştırılmadan- Cumhuriyet döneminde de milletlerarası tıp kongresinde tebliğ edildiğinden hareketle Ortaçağ zihniyetinden kurtulamadığımızı iddia etmiştir.

O dönemde Türk tıp tarihi ile ilgili yayınlar yapmakta olan Dr. Osman Şevki Uludağ, *Tasvîr-i Efkâr*’da seri halde yayınlanan makaleleriyle hem Köprülü’nün bu keskin eleştirilerine cevap vermiş hem de *Osmanlı Türklerinde İlim*’de gördüğü tıp tarihi yanlışlarını dile getirmiştir. Köprülü’nün işaret ettiği, 1933 Üniversite Reformu’yla İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde tıp tarihi derslerini okutmaya başlayan Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in, Köprülü’ye cevap verip vermediğini bilmiyoruz. Ancak Ünver ile Uludağ’ın kimi konularda

* İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

¹ *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943) hakkındaki olumlu ve olumsuz eleştirilerden bazıları için bkz. Feza Günergün, “Adnan Adıvar’ın bilim tarihi çalışmaları: *Osmanlı Türklerinde İlim*’den önce ve sonra,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.8, sayı 2 (Adnan Adıvar Özel Sayısı), 2006, s.13-54 içinde s.27-32. Bu kitabın ilk baskısı (*La Science chez les Turcs Ottomans*, Paris 1939) hakkındaki eleştiriler için bkz. aynı makale s.22-26.

² Şeref Etker, “Adnan Adıvar için övgü ve eleştiri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.8, sayı 2 (Adnan Adıvar Özel Sayısı) 2006, s.111-118.

³ Bahsi geçen makaleler: Doktor İbrahim, “Mefâhir-i Tıbbiye-i Osmaniye Yahut İslâmların ve Bilhassa Türk Millet-i Necibesinin Tababete Ettikleri Hizmetler,” *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi İstatistik Risalesi*, Sene 2, Dersaadet 19 Ağustos 1317 [1901], s. 29-35; Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Sertabibi Mirliva İbrahim, “Menafi-i Umumiyye Ait Makalat-ı Mühimme-i Tıbbiye - Türk Kavm-i Necibinin Medeniyet ve Tababete Hizmetleri,” *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Sene 4, Dersaadet 19 Ağustos 1319 [1903], s.150-160; Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi Sertabibi Mirliva İbrahim, “Mefâhir-i Tıbbiye-i Osmaniyyemizden: 1100 Tarih-i Hicrisinde Osmanlılarda Tababet,” *Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisinin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi*, Sene 5, Dersaadet 19 Ağustos 1320 [1904], s. 14-36.

hemfikir olmadıkları karşılıklı yayınlarından anlaşılmaktadır.⁴ Uludağ'ın bu yazı dizisinde dile getirdiği eleştirilerin asıl muhatabı olan Adıvar'ın, Uludağ'ın *Osmanlı Türklerinde İlim*'e yaptığı eleştirilere tepkisi de bizce meçhuldür.

Köprülü'nün bilim tarihi konusundaki eleştirilerine herhalde kendini muhatap kabul etmediği için cevap vermeyen Osman Şevki Uludağ, Cumhuriyet döneminde tıp tarihimizi konu edinen ilk kitabı 1925'te yazdı.⁵ Bakir bir alanda yaptığı bu ilk yayında kendi söylemiyle “çalıdan orman yapmaya” çalıştığını ve hatalarını yine kendisinin düzelttiğini ifade ederek Köprülü'nün tanımladığı, “ilim zihniyetine tamamiyle yabancı kalan bir takım muharrirler” arasında olmadığını belirtmektedir.

Cumhuriyet'in ilk tıp tarihçisi sayabileceğimiz Osman Şevki Uludağ'ı, Galip Ata Ataç ve bu alandaki makaleleriyle 1928'de A. Süheyl Ünver, 1935'de ise Feridun Nafiz Uzluk izlemiştir. Fuat Köprülü'nün tıp tarihi araştırmalarına yönelik ithamlarına yanıt verebilmemiz için Türk Tıp Tarihi'nin bu dört öncüsünün 1943 yılına kadar yaptıkları yayınları eleştirel bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. Biz şimdilik, Köprülü'nün eleştiri yazısı ile dönemin gazete sayfalarında unutulmuş olan Uludağ'ın cevaplarını peş peşe vererek 1943 yılında ülkemizin iki aydınının gazete sütunlarına taşan eleştirilerini, orijinal imlası ile ve bazı kaynaklar ekleyip günümüz kuşağına ulaştırarak, araştırmada eleştirinin önemine dikkat çekmek istiyoruz. Eleştirisiz ortamlarda ortaya konan yayınların niteliğine bir örnek olması bakımından, Esat Feyzi'nin *Röntgen Şu'a'atı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi* (1898) adlı ilk Türkçe radyoloji kitabının Latin harflerine aktarılıp günümüz Türkçesine çevrilirken nasıl katledildiğinin de okunmasını tavsiye ediyoruz.⁶ Köprülü'nün, “Tıp Tarihi ile uğraşanların tenkit fikrinden mahrum oldukları” savının, 65 yıl sonra hâlâ geçerliliğini koruduğunu düşündüren örnekler olması, ivedilikle ve önemle üzerinde durmamız gereken bir husustur.

⁴ Örnek olarak bkz. Osman Şevki [Uludağ], “Tıp Alemimizde Meşhur Vakalar,” *Tedavi Notları*, c.7 (1932), s.212-214; A.Süheyl [Ünver], “Tıp Alemimizde Meşhur Vak'alar Makalesine Zeyil,” *Tedavi Notları*, c.7 (1932), s.270-272 ve Osman Şevki [Uludağ], “Tababet Tarihimizde 12 Mayıs 1400 Gününün Manası,” *Tedavi Notları*, c.7 (1932), s.339-343; A. Süheyl [Ünver], “Tıp Fakültesi tarihine dair,” *Tıp Dünyası*, c.7, sayı 4 (1934), s.1-4.

⁵ Bursalı Doktor Osman Şevki [Uludağ], *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. İstanbul 1925; Dr. Osman Şevki [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. Sadeleştiren İlter Uzel. Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991.

⁶ Şeref Etker, “Radyolojinin Babası ve Ferufes Borusu,” *Bilim ve Ütopya*, yıl 14, sayı. 166 (Nisan 2008), s.74-75. [OBA editörünün notu: Bu eleştiri şu kitap için yazılmıştır: “Esad Feyzi, *Röntgen Şu'a'atı ve Tatbikat-ı Tıbbiye de Cerrahiyesi – Röntgen Işınları ve Tıp ve Cerrahi Uygulamaları*. Editör: Aytekin Besim, Osmanlıca elyazması kitaptan çeviri yazı ve günümüz bilim Türkçesine sadeleştirerek hazırlayanlar: Metin Ünsal ve Bekir Koç. Kurt&Kurt A.Ş. İstanbul 2006].

Prof. M. Fuat Köprülü, “Tenkid: Osmanlı Türklerinde İlim”[*], *Akşam*, 10 Ağustos 1943.

[*] Müellifi: Abdülhak Adnan Adıvar, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, 225 sahife, Fiati 210 kuruş.

Uzun yıllardan beri ilim tarihile ve bilhassa Osmanlı Türklerinde müspet ilimlerin inkişafı meselesile uğraşan Dr.Abdülhak Adnan, 1939da bu mevzua dair Fransızca olarak küçük, fakat toplu bir eser çıkarmış ve bu ufak kitap alâkalı ilim muhitlerinde çok müsait bir surette karşılanmıştı. İstanbul'a döndükten sonra kütüphanelerimizdeki yazma kaynaklar üzerinde de çalışmak fırsatını bulan müellif, kitabın Türkçe ikinci tabını meydana getirirken, yeni yeni bir takım ilâveler ve tashihler yapmış, Avrupa ilim tarihine ait bazı meselelere daha büyük bir yer vermiş ve böylece ilk tab'a nispetle daha geniş ve daha sağlam bir eser vücuda getirmiştir. Müellifin seçmiş olduğu bu mevzu gibi, şimdiye kadar üzerinde çok az çalışılmış mevzulara dair ilk defa olarak böyle umumî mahiyette bir terkip yapmanın ne kadar zor ve tehlikeli bir iş olduğu ve daima yeni yeni ilâvelere ve tadillere ihtiyaç göstereceği gözönüne alırsa, ikinci tabıda yapılmış olan tashih ve ilâvelerin ne kadar zaruri olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bundan sonra yapılmasını temenni ettiğimiz diğer tabılarda, eserin yeni ilâvelerle daha mükemmel bir şekil alacağı şüphesizdir.

Osmanlı devletinin kuruluşundan tanzimata kadar beş asır zarfında Osmanlı Türklerinde müspet ilimlerin inkişaf derecesini aydınlatmak gibi oldukça geniş ve güç bir gaye takip eden bu eserin, maksadına muvaffak olduğunu samimiyetle söyleyebiliriz. İslâm medeniyeti çerçevesi içinde yaşayan Osmanlı Türklerinin müspet ilimler (yani matematik, astronomi, fizik, tıp ve riyazi-tabii coğrafya, kartoğrafya) sahalarında neler yaptıkları, XV- XIX. asırlarda Avrupa ilminden ne dereceye kadar istifade ettikleri, daha kısa bir ifade ile tanzimata kadar Türkiye'de müspet ilimlerin inkişaf derecesi ve bunda âmil olan başlıca şahsiyetler, bu eserde çok açık ve çok sağlam bir surette meydana konulmaktadır. Şimdiye kadar umumiyetle bir muamma halinde kalan ve bazı sathi görüşlü ve ciddiyetsiz yazıcılar tarafından tamamiyle hayalî bir şekilde tasvir edilen Osmanlı ilim tarihi, bu eser sayesinde, hiç olmazsa umumî çizgileriyle anlaşılabilir oluyor ki, yalnız umumî ilim tarihi bakımından değil millî tarih bakımından da bunun ehemmiyeti pek açıktır. Yalnız “öğretici” değil, belki bundan daha ehemmiyetli olarak “düşündürücü” mahiyette olan bu eserin, bütün Türk münevverleri tarafından dikkatle ve ibretle okunması lazımdır.

Osmanlı Türklerinde tefekkür ve ilim mevzuuna, şarlatanlığı zekâsından aşağı olmayan Ali Suavi'den başlayarak şu son yıllara kadar bir çok yazıcılar tarafından sık sık temas edilmiş, bu hususta küçük makaleler, risaleler, hatta büyükçe eserler yazılmış, bilhassa Türk tıp tarihi epey zamandanberi tıp fakültemizin resmî programlarına bile girmiştir. İşte doktor Adnan'ın eseri, bütün o yazılarla karşılaştırıldığı zaman, onlardan tamamiyle ayrı bir zihniyetle, yani, bugünkü ilmin başlıca şiarı olan tenkid zihniyeti ile ve tamamiyle objektif bir surette yazıldığı derhal tebarüz ediyor. Çünkü, büyük bir teessürle söyleyebiliriz ki, merhum Salih Zeki'nin ancak iki cildi neşredilmiş olan *Âsarı bakiye*'si bir tarafa bırakılacak olursa, memleketimizde Türk ilim tarihine ait yazılan hemen bütün yazılar, tamamiyle Ortaçağ zihniyetinin mahsulleridir. En basit tenkid fikrinden mahrum, çocukça bir doğmatizme bağlı, tarih kültürüne tamamiyle yabancı bir

takım yazarlarının Türk ilim tarihi hakkında yazdıkları şeyler, çok hazin olmakla beraber itiraf etmeliyiz ki, hiçbir ilmî kıymeti olmayan bir takım müdafaanamelerden ibarettir. Doktor Adnan'ın eseri sırası geldikçe bu gibi yazıların mahiyetini anlatmak bakımından da, gençlerimizin fikrî, hattâ ahlakî terbiyeleri üzerinde çok faydalı bir tesir yapacaktır ümidindeyiz. Memleketimizde şu son yıllarda birdenbire moda olan humanizma meraklıları da, asıl humanizmanın bu gibi ciddi ilim ve tenkid mahsulleri sayesinde yerleşebileceğini unutmamalıdır.

Kitabın ilk tabında, memleketimizde çıkmış bir takım kitap ve makalelerde verilen malûmata inanarak onları sağlam bir me'haz gibi kullanmış olan müellif, bu yazıları kontrol imkanını elde ettiği zaman, bu malûmatın ne kadar yanlış olduğunu hayretle görmüş ve bu yeni tabıda bütün o gibi yanlışları, ilk kaynaklara müracaat ederek birer birer düzeltmiştir. Hakiki ilim araştırmacılarına has olan bu “yanlışını itiraf etmek ve düzeltmek” usulünün henüz ciddi çalışma yoluna girmemiş ve ihtisasın hakiki mânasını anlamamış olan fikir ve ilim âlemimizde ne kadar az tatbik edildiğini düşününce, müellifi bu samimî ve dürüst hareketinden dolayı tebrik etmemek elden gelmiyor. İlim tarihimize ait bir çok yanlış ve uydurma şeylerin, akademik rütbeli haiz oldukları halde ilim ve tenkid zihniyetine tamamen yabancı kalan bir takım muharrirler tarafından kontrolsüzce kabul edilerek bu çürük temeller üzerinde hayalî faraziyeler kurulduğunu ve bunların milletlerarası ilim kongrelerine bile tebliğ edildiğini de, yine bu eserden ibret ve teessürle öğreniyoruz. Belki bundan da daha hazin olarak mektepler için ders kitabı diye yazılan bir Genel Biyoloji kitabında, *Marifetname* sahibi İbrahim Hakkı'nın Darwin'den bir asır evvel tekâmül nazariyesini keşfettiği hakkında bir fıkra mevcut olduğunu da hayretle işitiyoruz.

Bizde şimdiye kadar tıp tarihiyle uğraşanların tenkit fikrinden ne kadar mahrum olduklarını gösteren diğer bir hadise de, Abbas Vesim isminde eski bir Osmanlı hekiminin Avrupalılardan üç asır evvel verem mikrobu keşfettiği ve frengi tedavisi hakkında çok yeni fikirler ileri sürdüğü hakkında tıp tarihlerimizde mevcut olan ve milletlerarası tıp kongresine de tebliğ edilen malûmatır. Doktor Adnan, bu malûmatın 1903te Abdülhamidin saray doktoru İbrahim Paşa tarafından yazılmış makalelerden kontrolsüzce alınarak bir hakikat gibi tekrar olunduğunu söylüyor: “Abdülhamid II. Devrinin dalkavuk ve aynı zamanda obskürantist muhitinin mahsulü olan” bu düşüncelerin, Garp medeniyetine bütün kuvvetile girmek isteyen Cumhuriyet Türkiye'si ilim adamları tarafından hiç bir tenkide tâbi tutulmadan kabul edilivermesi, Ortaçağ zihniyetinden hâlâ kurtulamadığımızı hazin bir surette göstermektedir.

Doktor Adnan'ın hakiki bir ilim adamına yakışan dürüstlük ve samimiyetle, ve ilmî tenkid zihniyetine tamamen uygun olarak vücuda getirdiği bu ciddi ve kıymetli eseri, ilim tarihimize ait memleketimizde yazılmış diğer yazılardan ayıran başlıca vasıfları şu suretle hülâsa edebiliriz:

1-Müellif, bütün ciddi ilim adamları gibi, tamamen objektif bir surette hakikati aramış ve evvelce edinilmiş fikirlere, ters anlaşılmış romantik milliyetçilik taassuplarına kıymet vermemiştir. Abbas Vesim'in verem mikrobu, İbrahim Hakkı'nın tekâmül nazariyesini keşfetmedikleri muhakkak iken, böyle gülünç iddialara kalkışmak Türklüğe bir hizmet değil, bilâkis yabancılara memleketin hâlâ Ortaçağ zihniyetinden kurtulmadığı hükmünü verdirmek bakımından âdeta bir cinayettir.

2-İlim usüllerine tamamen uygun olarak, bahsettiği her eseri inceden inceye tetkik etmiş, başkalarının rivayetlerini daima kontrolden geçirmiş, her müellifin evvelkilerden neler aldığını ve neler ilâve edebildiğini dikkatle göstermiştir.

3-Osmanlılarda ilim tarihini tetkik için lâzım olan bütün malûmata ciddiyetle sahiptir. Yani, bahsettiği her ilim şubesinin Osmanlılara gelinceye kadar eski Yunanlılarda ve İslâm âleminde ne gibi tekâmül safhalarından geçtiğini sağlam surette bildiği gibi, Ortaçağdan başlayarak yeni ve son zamanlarda Avrupalının ilim tarihine de esaslı surette vakıftır.

4-Eserin belkemiğini teşkil eden ve büyük bir ekseriyetle yazma halinde bulunan asıl kaynaklardan başka, mevzua ait Şarkta ve Garpta yapılmış eski ve yeni bütün tetkiklerden de istifade etmiş, ve böylece, değil yalnız yerli yazarların, onlarla kıyas edilemeyecek derecede mühim terakkiler yapmış bir takım Garp müellif ve müsteşriklerinin yanlışlarını da tashihe muvaffak olmuştur.

Merhum Salih Zeki'nin yalnız matematik ve astronomiye ait *Âsarı bakiye*'sinden sonra memleketimizde – hatta Avrupada – ilk defa olarak Osmanlılarda ilim tarihine dair her suretle inanılmaya lâyük ilmî ve toplu bir eser vücuda getirdiğinden dolayı sevgili arkadaşımı hararetle tebrik ve yeni tabılarında felsefeyi, mânevî ilimleri de içine almak suretile bunu bir kat daha ikmal ve tevsî etmesini temenni ederken, onun şu sözlerini tekrardan kendimi alamıyorum: “Tefekkürün, vicdanın ve kalemin serbest olması, ilmin terakkisi için elzemdir; ve içtimâî terakkiyi temin edecek yegâne vasıta ilimdir”. Dünyanın bugünkü vaziyeti içinde, bana bu sözler, bilmem neden, şair İzzet Molla'nın şu beytini hatırlatıyor:

*Meşhurdur ki zulm ile olmaz cihan harap,
Eyler onu müdahene – i aliman harap...*

Dr. Osman Şevki Uludağ, “Bir Eserin Tenkidi Münasebetile ‘[Osmanlı Türklerinde]İlim’ adlı kitap – Prof. Fuat Köprülü’ye bir cevap”, *Tasvirî Efkâr*, 10 Nisan 1944.

Fuat Köprülü'ye şunları söyleyebilirim: kendi yanlışlarımı düzeltmek için kitaplarımdan çok yazı yazdım ve neşrettim. Bu bakımdan tasvir ettiğiniz zümre arasında bulunamam. Siz şimdiye kadar yazılan ilim tarihlerinin sathî görüşlü ve ciddiyetsiz yazarlar tarafından yazıldığını söylemekle herkesi orta çağ zihniyeti ile malûl görüyorsunuz. Açık yazınız, kimlerdir bunlar?

Elde kaynak bulunmayınca millî bakımdan ilim tarihi yazmak ne kadar güçmüş. Bunu Dr. Adnan Adıvar'ın [*Osmanlı Türklerinde]İlim*'ini okuduğum vakit bir daha anladım.

Bu kitap hakkında neler yazılmadı. Methedenler arasında değerli arkadaşım Fuat Köprülü şöyle diyor: “Şimdiye kadar umumiyetle bir muamma halinde kalan ve bazı sathî görüşlü ve ciddiyetsiz yazarlar tarafından tamamen hayalî bir şekilde tasvir edilen ilim tarihi, bu eser sayesinde hiç olmazsa umumî çizgileri ile anlaşılmış oluyor ki, yalnız umumî ilim tarihi bakımından değil, millî tarih bakımından da bunun ehemmiyeti pek açıktır.”

Fuat Köprülü'nün aksine olarak bu kitabı sepete atılmaya layık görenler vardır. “Memleketimizde Türk ilim tarihine ait yazılan hemen bütün yazılar”ı “tamamile Ortaçağ zihniyetinin mahsulü” gören Fuat Köprülü de bu kitabı sepete atan yazıcı da ifratla haksızlık ediyorlar. Bizce Dr. A. Adıvar'ın [*Osmanlı Türklerinde*]İlim'i ne öyledir, ne de böyle. O, nihayet her etüd mahsulü gibi üzerinde durulmağa, incelenmeğe, tamamlanmağa, hatta düzeltilmeğe değeri olan bir kitaptır. Sahibi de “herhalde eserin tam ve mükemmel olduğunu iddia etmek benden irak olsun” demekle hakikatin kendisini söylemektedir.

[*Osmanlı Türklerinde*]İlim'i sepete atılmağa layık gören yazıcının düşüncelerini incelemek bana gerekmez. Fakat Köprülü'nün yukarıda yazdığım cümleleriyle beraber bizde “hakiki ilim araştırmalarına has olan yanlışları itiraf etmek ve düzeltmek usulünün henüz ciddi çalışma yoluna girmemiş olduğu” hakkındaki sanısı bizi ilgilendirdiği için [*Osmanlı Türklerinde*]İlim hakkındaki düşüncelerimizi yazmadan önce bunları cevaplandırmak lüzumunu teessürle duymaktayız.

F. Köprülü'nün sert cümleleri “akademik rütbeleri haiz oldukları halde ilim zihniyetine tamamile yabancı kalan bir takım muharrirler”e aittir. Bizim akademik rütbemiz olmadığı için bundan alınmamız ilk bakışta yakışsız görünürse de bahsettikleri kitapları ilk defa yazmağa özenen ben olduğum için, kendi hesabıma, Fuat Köprülü arkadaşıma cevap vermek mevkiinde olduğum meydandadır.

İlim tarihinin bir yaprağı olan hekimlik kısmı yazılılı yirmi beş yılı geçti.⁷ Bunlar *Ulus*'ta da yazdığım gibi,⁸ engin çöl üstünde gölgesi az birkaç çalı yeşilliğinden daha değerli değillerdi. Çalıdan orman yapmak, çiy yeşil rengi terbiye ederek olgunlaştırmak yine bana düştü. Yani kendimi tenkit eden yine ben oldum. Birçok mecmualarda neşrolunan, yahut ufak kitapçıklar halinde çıkan yazılarım, Köprülü'nün gözlerine ilişmemiş olacak. Köprülü hiç olmazsa son [Üçüncü] tarih kurultayının açıldığı günde *Ulus*'da çıkan yazımı okumak lütfunda bulunsaydı, bizim yanlışlarımızı itiraf etmek yoluna girmek için, kendileri tarafından sinirli üslup ile yazılan satırları beklemeden çok daha önce yanlışlarımızı düzeltmek, eksiklerimizi tamamlamak için didindiğimizi insafla görürlerdi.

Prof. F. Köprülü, neşrolundukça bazıları Türk tarihi tetkik kurumuna dahi gönderilen ufak risalelerimizi⁹ dahi görmemiş olacaklar ki, akademik rütbelilere yaptığı gibi bizi de taşlamaktan çekinmiyor. Sonradan gördüğüm yanlışlarımızı düzeltmek için nelere mecbur kaldığıma ve bugün doğrulttuğumu sandığım bir hatayı ertesi gün daha esaslı bir belge sayesinde yeni baştan düzeltmeğe muhtaç gördüğüme dair ufak bir örnek isterlerse, meselâ, kitaplarımda yazdığım (Haseki hastanesi'ne dair yazıları gösterebilirim. Buna dair malûmat 1939 da çıkan bir risalemlerle¹⁰ düzeltilmiş gibi,

⁷ Bursalı Doktor Osman Şevki [Uludağ], *Osmanlı Tebabeti Tarihi*, Birinci cilt, birinci cüz, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1334.

⁸ Dr. Osman Şevki Uludağ, “Türk Tarihi — Bir Hatıra,” *Ulus*, 15 Son teşrin 1943, s.2.

⁹ Osman Şevki Uludağ'ın yazı dizisinde sözü edilen risaleler ve kitap Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmamıştır.

¹⁰ O.Ş. Uludağ, *Haseki Darüşşifası*. Kader Matbaası, İstanbul 1938.

1940da da bu risale, ayrı bir risale ile düzeltilmiştir.¹¹ Kütüphanelerimizin durumunu, arşivlerimizin henüz tam olarak fayda temin edemediğini sayın Köprülü pek iyi bildikleri için, herhalde tarih etüdlerinin tam, pürüzsüz ve yanlışsız olmalarında ısrar edeceklerini sanmam. Çünkü bugün için kendi vesikalarımızla böyle bir şey yapmak, hele hekimlik tarihi için, imkânsızdır. Yalnız benden sonra yazmağa başlayanlar düzeltilmiş şeyleri ele almazlar ve beni hatalarımla birlikte kopya etmekte devam ederlerse kabahat kimde?

Başka bir örnek vereyim: Türkiye'de tıp ilmini yenileştirmek isteyenler, bir de cerrahane açmışlardı. İstanbul Üniversitesinin Tıp Tarihi Enstitüsü bunun saray dışında ve Marmara kenarında, Sinanpaşa köşkü civarında açıldığını yazmıştır.¹² Başka bir yazıcı buna bakarak aynı dâvayı tekrarlamıştır. Fakat biz resmî belge neşrederek bunun doğru olmadığını defalarca gösterdiğimiz halde¹³ *Takvim-i Vekayi*'de çıkan devlet vesikasına değil, bir ecnebi yazıcının kitabına itibar olunarak, yanlış düzeltilmemiştir. Bu kurumu vücuda getiren Fransız cerrahının adı eski kitaplarda, eski yazılarla “Sıddıkalır” şeklinde yazıldığı için, Fransız seyahatnamelerinde bularak “Sad de Gallière” şeklinde olduğunu dört defa neşrettiğim bu isim hâlâ acayip şekillerde yazılmaktadır.¹⁴

Fatih'te tıp medresesi olmadığı, Edirnedeki Dâr-üş-şifanın yanındaki medresenin tıp tedrisi için yapılmadığını pek çok yazdığım halde akademik rütbeliler ve onların rütbelere bakarak başka yazıcılar hâlâ Fatih ve Edirne'de tıp medreselerinden ehemmiyetle bahsediyorlar.¹⁵

Bunlara bakarak Köprülü'yü bir cihetten haklı görebilirim. Fakat resmî devlet belgesine aykırı olan ecnebi yayınlarına fazla önem veren, yanlışların düzeltilmiş taraflarını dikkate almayıp aynı hataları tekrarlamakta gafletle devam eden yazıcılar gibi, Fuat Köprülü'nün kendisinde memleketinde “hakikî ilim araştırmalarına hâs olan yanlışları itiraf etmek ve düzeltmek usulünün henüz ciddi bir çalışma yoluna girmemiş olduğunu” söylemekle aynı hatayı işlemiş olmuyor mu? Ve ilim tarihi yazmağa özenenleri topyekün “Orta çağ zihniyeti” ile illetli saymak da hata değil midir? Haydi ilim tarihi yazmağa özenenlerin kendilerini yormayarak buldukları ile kanaat eden derviş kişiler olduğunu kabul edelim. Fakat Fuat Köprülü'nün de hatalarını düzelter ve inadına çalışan kimseleri, bunların etüdlerini bilmeden çalakaalem iş işlediklerini söylemekle ettiği insafsızlığa ne demeli?

¹¹ O.Ş. Uludağ, “Haseki Hastanesi 400 yaşında değildir”, *Tıp Dünyası*, Sene 13 (1940), s. 4319-4321.

¹² A. Süheyl, *Cerrahane-i amire 1832*. Kader Matbaası, İstanbul 1931.

¹³ O.Ş. Uludağ, “Cerrahane Nerede ve Nasıl Açıldı?”, *Poliklinik*, c. 5 (1938), s.266-267.

¹⁴ Yakın zamanda bu isim Fransız cerrahın bir kitap kapağından tam olarak tespit edilmiştir. Bkz. Selim Kadioğlu, “Adı Sat-Deygalliére'di,” *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ed.E.Kahya, S. Şar, A. Ataç, N.Y. Oğuz, B.Arda. Ankara Üniv. yay., Ankara 1998, s.573-575.

¹⁵ Bu konu için bkz. Ayten Altuntaş, Fatih Darüşşifası'nda Tıp Eğitimi Yapılıyor muydu?, *Tarih ve Toplum* c.27, sayı 161, 1997, s.35-39 ; Ayten Altuntaş, “Süheyl Ünver Haklıydı. Fatih Darüşşifası'nda Tıp Eğitimi Yapılıyordu,” *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul, 18-20 Eylül 1996) Kongreye sunulan Bildiriler*, TTK Basımevi, Ankara 2003, s.65-74.

Ben Fuat Köprülü'ye şunları söyleyebilirim: Kendi yanlışlarımı düzeltmek için kitaplarımdan çok yazı yazdım ve neşrettim. Bu bakımdan tasvir ettiğiniz zümre arasında bulunamam. Siz şimdiye kadar yazılan ilim tarihlerinin sathî görüşlü ve ciddiyetsiz yazıcılar tarafından yazıldığını söylemekle herkesi ortaçağ zihniyetile malûl görüyorsunuz. Açık yazınız, kimlerdir bunlar? İlim tarihimiz daha uzun zaman tam ve hatasız olarak yazılamıyacaktır. Aksini iddia etmek durumu bilmemektir. Bugün doğru diye yazılan yarın düzeltilecektir. Ben bu işi senelerden beri böyle yapıyorum. Başka türlüüne imkân yoktur. Şevkleri kırmamalısınız. Hata işlemekte inat edenlere hadlerini bildirmek bilgililer için vazifedir. Bu gibiler varsa adlarla çağırınız ve insafı olunuz.

Millî tarih bakımından önemli ve şimdiye kadar yayımlardan üstün gördüğünüz [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim* - Dr. Adnan Adıvar'da da hata vardır. Tıp Tarihi bakımından gördüklerimizi yazmağa bundan sonraki makalelerimizde başlayacağız.

Dr. Osman Şevki Uludağ, “Bir Tenkit Münasebetile ‘[Osmanlı Türklerinde] İlim’ adlı kitap -2-”[*], *Tasvirî Efkâr* 11 Nisan 1944.

[*] Birinci makale 10 Nisan pazartesi günü intişar etmiştir.

Dr. Adnan Adıvar'ın [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*'i, Osmanlı Türkiyesinde “müsbet ilimler sahasında neler olduğunu ve neler olmadığını” göstermek için yazılmış bir tarih kitabıdır. O, “söze başlamadan” söylediği gibi “Osmanlı Türkiyesinde müsbet ilimlerin 19uncu asra kadar ancak Arap ve Fars dillerindeki ilmin eksik ve bazan da yanlış bir devamından ibaret olup, ne muhteva, ne de metod itibarile Yunan mucizesinin şarka intikalile aldığı şekilden ayrı bir şekil olmadığı” inancındadır. Bununla beraber “bu ilimlerin garpten fikir ve metod olarak yeniliğe doğru yürüdüğü nadir safhalar olmuşa” onları da ehemmiyetle belirteceğini söylemektedir.

İnancını bu suretle hulâsa eden Dr. A. Adıvar'ın kitabında hakikaten ne tıpta, ne de müsbet ilim olarak ele aldığı herhangi bir alanda Osmanlı Türklerinin hizmeti görünmüyor.

[*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*'in bizdeki yeniliği, yerli bilgileri yabancı yayınlarla karşılaştırmaktadır. İlim tarihi diye yazılanlar arasında bu tarz, bizde ilk eserdir. Ben de dahil olduğum halde şimdiye kadar böyle karşılıklı kıyaslarla kitap yazmağa özenenler bunu yapamamıştık. Çünkü ben işe başladığım zaman ortada ele alınacak hiçbir şey yoktu. Dr. A. Adıvar'ın bahtı bizden daha çok yâr imiş. Kendisine gelinceye kadar iyi kötü, doğru yanlış, tam ve eksik hayli şeyler yazılmıştır. Ben işe başladığım zaman durumu karşılaştırmak değil, mevcudu ortaya çıkarmak mevkiinde idim. Bugün için de aynı düşüncedeyim. Gözlerimi geniş ufuklara dikmek için olanın bitenin hakikati eksiksiz olarak ortaya çıkmadan kıyaslar yapmağı düşünmem.

Dr. A. Adıvar, şimdiye kadar yazılanları, benimkiler de dahil olarak düzeltmeğe dikkat etmiştir. Bununla beraber o, eski kitaplarımızdan sonra neler yazdığımızı, yanlışlarımızı nasıl düzeltmeğe çalıştığımızı, eksiklerimizi tamamlamağa uğraştığımızı görmemiştir.

Onun için bazen aldanmışlar, hattâ kendileri de bizim işlediğimiz hataları işlemişlerdir. Bazen bizi düzeltmeyi isterken kendileri yanlışlara düşmüşlerdir.

Doğrulttukları yanlışlarımızdan dolayı teşekkür ederiz. Yanlış dedikleri doğrular üzerinde de dikkati çekmeyi borç sayarız.

[*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*'in yedinci sahifesinden iki satır alalım: “Şimdiye kadar Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin *Havas-sül-Edviye* adile İshak B. Murat isminde bir zat tarafından tertip edildiğini zannediyoruz.” İşte onun bir hatası ki biz bunu 25 yıl önce bir defa, 19 yıl önce de ikinci defa ayrı kitaplarımızda tekrarlamıştık. *5.5 Asırlık Türk Tababeti Tarihi* adlı kitabımın 12nci sahifesinden bir satır alalım: “İlk Osmanlı tıp kitabını neşredenler arasında İshak B. Murad'ın *Havas-sül-Edviye*'si bilhassa nazarları calip idi” ve aynı kitabın 18inci sahifesinde şöyle demişiz: “Bunu Osmanlı Türklerinin ilk kitabı olarak kabul etmek zaruridir.”

Görülüyor ki Dr. A. Adıvar, verilmiş olan bir hükmü yeniden ve kendiliğinden vermiştir. Hemen söyleyeyim ki ikimiz de hatâ işlemişiz. Ben hatâmı düzelttim ve Türk tarihi tetkik kurumunda basılmak üzere sıra bekleyen yeni kitabımda kendimi hatadan kurtardım, fakat sayın üstad senelerden sonra hatâ işlemiştir. Paris millî kütüphanesinde gördükleri kitabı biz de orada ve Türkiye'de gördük. Şimdi mülahazalarımı sıralayım:

1-Söyledikleri kitap 792 H. yılında yazıldığına göre bunun Milâdî karşılığı yazdıkları vechile 1387 değil 1390 veya 1392dir.

2-Paristeki nüshadan başka Ali Emirî kütüphanesinde de 30 sene önce kopya edilmiş bir nüsha vardır. Bu da aynı adı taşır. Fakat ikisini bizim ve birisini de sayın doktorun gördüğümüz başka nüshalar vardır ki isim başkadır ve *Müntahab-ı Şifa-yı Tıp* adındadır.

3-Dr. A. Adıvar'ın bu kitabı profesör Ritter ve doçent A. Ateş tarafından Bursa'da Ulucami kütüphanesinde 2 numarada gördüklerini ve kendisinin de aynı nüshayı gördüğünü kaydediyor. Gördükleri nüshanın adı *Havas-sül-Edviye* değil, *Müntahab-ı Şifa-yı Tıp*'tır, ve galiba Ulucamide değil, yine Bursa da Orhan camiinde Haraççioğlu kütüphanesindedir.¹⁶ Malatya Mebusu B. Osman Taner'de de aynı kitabın eski bir nüshası vardır.

Dr. Adnan Adıvar, bu kitaptaki yazıları pek “âmiyane” bulmaktadır. Bu, onun telâkkisidir ki münakaşasına lüzum görmüyoruz. Asıl mesele sayın doktorun ilk Osmanlı kitabı hakkındaki yazılarından sonra Hacı Paşa'nın kitaplarını incelerken düştüğü tenakuzdadır.¹⁷ [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*'in 9uncu sahifesinde Hacı Paşa'nın H.783 de bir, ve 10uncu sahifesinde 771 de iki kitabından bahsediyor ki bunlardan birincisi İshak'ın bildirdikleri kitabından 9 ve ikincisi 21 sene daha önce yazılmışlardır.

Dr. Adnan Adıvar, bizden 25 yıl önce aynı hataya nasıl düşmüş? Araştırılacak bir nokta. [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*'in 8inci sahifesinde o, Hacı Paşanın Kahirede tıp tahsilinden bahsettikten sonra şöyle diyor “Bir müddet sonra memleketine avdet eden Hacı Paşa, Aydın Beyi İshak Bey b. Mehmet, B. Aydın'a intisap ve Ayasuluğda

¹⁶ O.Ş.Uludağ, “Eski tıbbımızda değerli kitaplar,” *Ülkü*, c.5, sayı 30, Ağustos 1935, s.421-423.

¹⁷ Zafer Önlere, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin*. TDK yay. 559, Ankara 1990; *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II, Sözlük*. Haz. Zafer Önlere, Simurg yay., İstanbul 1999.

çalışmıştır.” Bu satırlarladır ki o, Hacı Paşayı Osmanlılara mal etmemiş görünüyor. O halde iki mesele çıkıyor:

1-Hacı Paşa, Aydın Beyi yanında çalıştığı için Osmanlılara mal edilmemiş ve eserleri Osmanlıların ilk kitapları arasında sayılmamıştır. Bizim ve kendilerinin yazdığımız gibi İshak’ın kitabı Gerede civarında Arkıt dağında yazıldığı için onu da Osmanlı saymamak icap ederdi. Fakat ikimiz de bunu düşünmüyoruz.

2-Hacı Paşa yalnız Aydın Beyi yanında çalışmamıştır. Orada çalıştığı muhakkaktır, ama muhtelif kitaplardan vesika alarak, sayın doktorun tasrih etmemesine rağmen Hacı Paşa’nın Osmanlılığını belirtebiliriz:

a) Hammer, “Yıldırım Bâyezit ve Süleyman Çelebi’nin sarayında imrar-ı hayat eden meşhur adamlar”ı sayarken “Timur’un etibba-yı meşhuresile rekabet eden” diye Hacı Paşa’yı tasvir ediyor. (Bak. Ata tercemesi, K.8, s.105 ve 106). Aynı tarihin K.12, s.328inde tezyilât kısmında yine Hacı Paşadan bahis vardır.

b) *Terceme-yi Şakayık* – Mecdî (s.74), *Kühü’l-ahbar* - Âli, c.[?], s.114, Hacı Paşayı Osmanlı olarak gösteriyorlar.

Hacı Paşa sonradan Aydın Beyine intisap etmiş olsa bile Osmanlılığı hakkında gösterdiğimiz bu kadar deliller karşısında onun eserlerini de Osmanlı saymak doğru olurdu ve işte bu bakımdan Dr. Adnan Adıvar’ın ilk Osmanlı tıp kitabı bahsindeki hatası geniştir. [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim* kitabı ile sayfelerinde yanlış yazmakla kalmamış 2-3 sahife sonra da tezada düşmüştür.

İşin can alacak noktası şudur: Bizim eski hatâlarımıza işaret etmek istenirken yeni hatâlar yapılmıştır.

[*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*’in s.11 hâşiyesinde bana “oğlum” diyen Bursalı Tahir Bey’e uyarak bir tıp kitabımızın Hans Bart tarafından Almancaya çevrildiği hakkındaki yazılarım düzeltilmiş. Haklıdılar. Teşekkür ederim. Bunun hatâ olduğunu sonradan ben de öğrenmişim ki bahsettiğim yeni kitabımda bu rivayete yer verilmemiştir.

[*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*’in s.12’de sayın yazarı Aksaraylı Cemaleddinin talebesine medrese yolunda “Meşâyiun”), medrese avlusunda, direklerarasında “Revâkiyun” ve medresenin dersanesinde olmak üzere ders vererek bunları üç sınıfa ayırdığını yazmaktadır. Fatih’te de aynı tasnifi daha mütakâmil olarak “ibtida-yı hariç”, “ibtida-yı dahil” ve “sahın” adlarıyla görmekteyiz. Biz de memleketimizde görülen her şeyi garplı kaynaklarla karşılaştırmak yolunda olsaydık Hammer’in tarihine bakarak aynı tasnifin Yunanlılarda bulunduğunu söyledik.

Dr. Adnan Adıvar, Hacı paşadan bahsederken “Bu Türk hekiminin isminin bazı kitaplarda Hayrettin gibi yazıldığı vaki ise de ...” (s.8) diye yazdığı cümlesile dahi zühul ettiğini sanırım. Hayrettin adında bir Türk hekiminin Bursa’da Ulucami kütüphanesinde Hulasa-tüt-tıp adında bir eseri vardır ve H. 857 tarihini taşımaktadır. Hacı Paşa ise H. 815de ölmüştür. Acaba bu eser sonradan kopya edilmiş ve başka imza mı atılmıştır. O devirdeki kitaplar arasındaki benzerliği ve aynı kitabın birkaç kişi tarafından terceme edildiği de düşünülür. Kesin hüküm vermek mümkün değildir. [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim*’deki önemli görüşleri incelemekte devam edeceğiz.

Dr. Osman Şevki Uludağ, “Bir Tenkit Münasebetile ‘[Osmanlı Türklerinde] İlim’ adlı kitap -3-”, *Tasvirî Efkâr*, 12 Nisan 1944.

[*] Bundan evvelki makaleler 10 ve 11 Nisan 944 tarihli nüshalarımızda intişar etmiştir.

Dr. Adnan Adıvar, Bursa’da Yıldırım tarafından açılan Dâr-üş-şifayı ilk Osmanlı tıp medresesi olarak gösterdiğimiz için, yine bizim tarafımızdan ortaya çıkarılan “802 Ramazan” tarihli vakıfnamede “tedrisata dair bir fıkraya tesadüf edilmediğini” yazmaktadır. Yalnız “eski zamanlarda her yerde olduğu gibi bu hastanede de usta tabiplerin çirak yetiştirmiş olmaları mümkündür” (s.13) sözlerle hatâmızı hafifletmekte muallim ve talebe kelimeleri yerine usta ve çirak tabirlerini kullanmaktadır.

Evet, vakıfnamede tıp dersi verileceğine dair kayıt yoktur. Şark dâr-üş-şifalarında dahi yoktur, ama bunların hem hasta tedavi eden hem de hekim yetiştiren kurumlar olduğunu tarihler yazar. (Bak. *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi* - Corci Zeydan). İslam medeniyetinde bu böyle olagelmişti. Muallim ve talebe, yahut usta ve çirak demekle meselenin mahiyeti değişmez, ve tıp derslerini tâ Kanuni devrine atmak devletin o zamana kadar yaşattığı medeniyetle bağdaşamaz.

Tıp tahsili için mevcut telakkiyi zamanın bazı kitaplarından alalım:

1-“...Mizacın hassasiyetinden ve menfaatinden ve mazarratından Türkî dilince şerheyleye. Tâ ki kalan dillerde bir nice kişiler âsânrak ola”. Murat oğlu İshak.

2-“Bu nüshayı gördük ki farsîce ve pehlevî dilince karşılık düzülmüş ve hem perakende olmuş, diledim ki gücüm yettükçe özüm Türkiye döndürem ve her müptedilere âsân eyleyem.” Cerrah Mesut.

3-“Bu kitabı Türkî dilince yazdım, şol ecilden kim kavm-i rûm Türkî dilin söyler.” Şerafettin.

4-“Tabip dahi gerektir kim... Çok kitaplar okuyup bimarhanelerde çok düşünmüş ola.” Sinoplu Mumin.

Bu satırlar o zamanlarda hekimlik alanında ustalık ve çiraklıktan üstün bir hareketin var olduğunu gösterir. Bu sözlerimiz faraziye sayılabilir, fakat [*Osmanlı Türklerinde*] *İlim* yazarı bundan daha aşırı faraziyelere kendisi yer vermektedir. Bergama kadısı tarafından türkçeye çevrildiğini yazdığı bir kitabın tarihini bulamayınca bunun H.858 de Demirtaş Paşa oğlu Umur Bey tarafından vakfedildiğine bakarak şöyle diyor: “Bu eserde yukarıda bahsettiğimiz Havas-ül edviye kadar eski, belki ondan daha evvel türkçe yazılmış bir tıp eseri olacaktır.” (s.8) ki sayın doktorun bu sözleri faraziye ve tahmindir. Sayın üstad, Umur Beyin vakfettiği tarihle İshaka ait kitabın yazılış tarihleri arasında 65 yıl fark olduğunu elbet hesap etmişlerdir.

Dr. A. Adıvar, üzerinde çok düşünülmüş ve konuşulmuş olan “Tâbhane” kelimesini “Misafirhane” diye terceme ediyorlar (s.30). Galiba Evliya Çelebi’ye uymuş. Evliya Çelebi de “Tâbhane”leri “Ehl-i sefer âyende ve revendeye konup göçmeğe mahsus hane-i bî minnetlerdir” diye tasvir etmekle Dr. Adnan Adıvar gibi oralarını misafirhane olarak gösteriyor ama bu yeter bir vesika değildir. Hammer de Evliya Çelebi’nin aksine olarak buralara “yabancılar için hastane” diyor, o da dâr-üş-şifaların

“amme-i enâm”a mahsus olduğunu muhakeme etmiş değildir. Biz “Tâbhane”nin ne demek olduğunu iki şahit göstererek tarife çalışacağız.

1-Süleymaniye vakıfnamesi tâbhaneleri şifa bulmuş hastaların düşkünlüklerini ve zayıflıklarını giderinceye ve toplanıncaya kadar istirahat edecekleri yerler, diye tarif eder. Bu bakımdan bu kurumlar zamanımızın anlayacağı tâbirle nekahethanedir.

2-Şehzade Mehmet vakfiyesi de buralardan gariplerin istifade edeceklerini yazar. Bu bakımdan da oralara Darülâceze demelidir ve görülüyor ki Dr. Adnan Adıvar bu kurumlara misafirhane demekle hakikati söylemiş olmuyor. Tâbhaneler muhtelif maksatlarla kurulmuştur.

Sayın müellif, Fatih’in vakıfnamelerine bakarak onun bir tıp medresesi yaptırıp yaptırmadığını kısa bir araştırmadan geçmiştir. Fatih’in üç vakıfnamesini de görmüş olan üstaddan daha kesin, daha kati fikirler beklemekte haklıyız. Bildirdikleri gibi orada bir tıp medresesinden bahseden yalnız ilmiye salnamesi değildir. V. B. Stern de orada bir tıp medresesi olduğundan bahseder. Türk muharrirlerinden bir kaçı da aynı dâvayı tekrarlar, fakat kaynak göstermezler. Dr. A.Adıvar’ın vakıfnamelerde bulamadıkları şeyi biz de senelerce aradık. Meraklarını gidermek üzere söyleyeyim ki Fatih tıp medresesi hakkında vakıfnamelerde bir kayıt olmadığı gibi vakıflar umum müdürlüğünün elde bulunan kayıtlarında o medreseye müderris tayin olduğuna dair bir tek satır bulamadık. Topkapı sarayının arşivinde ve Başvekâlet arşivinin tasnif edilmiş olan evrakı arasında da böyle bir şey yoktur. O halde kesin olarak şöyle diyebiliriz: Fatih’te tıp medresesi düşünenler vehme kapılıyorlar.

Sayın doktor, bana büyük bir yanlış atfediyor. Mesele Akşemseddin’in *Kitab-ı tb*’nda veraset ve sırayet meselesine dairdir.

Sayın A. Adıvar, bu kitabın Akşemseddin’e ait olmadığını ve “asıl risale yedi buçuk varaktan ibarettir” demekle iki yüz sahifeye yakın bir kitabın ikinci kısmının dikkatsizlikle Akşemseddin’e atfedilmiş olduğunu yazıyor (s.36).

Yirmi sekiz yıl önce okuduğum bu kitabı, o vakitler belki hatâ etmiş olduğum düşüncesile tekrar inceledim. Hatta çok dikkatli kitap uzmanlarından birkaçının yardımını rica ettim ve anladım ki Dr. Adnan Adıvar’ın bize bağışladığı yanlış ortada yoktur. Kitap, mecmua değil müstakil eserdir, söyledikleri gibi yedi buçuk varaktan ibaret değil, büyük bir kitaptır. Yedinci sahifeden itibaren ilk kısım bitiyor ve hemen ara verilmeden başka fasla geçiliyor ve sona kadar böyle fasıl fasıl devam ediyor.¹⁸

Muhterem A. Adıvar’ı kuşkuya düşüren nokta belki de ilk sahifedeki “Kaale müellif-i hâzih-ir-risale Mehmet B. Hamzatül-mukallep (mulâkkap olmalı) bi Akşemseddin...” satırları olmalı ki bunların kuşku uyandırması mümkündür.

Bu cümleyi aydınlatırsam sayın doktorun bizi hatalı görmesinin önüne geçmiş olacağımı umarım: Yukarıda yazdığım cümlede adı geçen ‘Mehmet’ Akşemseddin’in kendi adıdır. ‘Hamza’ ise babasıdır. Cümledeki ‘mükallep’ kelimesi ‘mülakkap’

olacaktır, yanlış kopya edilmiştir. Bunun mânası Hamza’nın oğlu Akşemseddin’in asıl adı ‘Mehmet’ olup son adın lâkap oluşudur. Burasına işaret ettikten sonra yine ibaredeki ‘risale’ kelimesinin ‘kitap’ manasına geleceğini sayın *[Osmanlı Türklerinde] İlim* müellifi elbette pek iyi bilirler. “Bu risalenin müellifi dedi ki...” manasına gelen “Kaale müellif-i hâzih-ir-risale...” kelimelerine gelince: Eski kitaplarda, hattâ mezar taşlarında “filânın lisanile filânın elile yazılmış” mânasına gelen “Kaalehû bi lisanihû ve ketebehû bi yedihû”, “Kaalehû bi nemikahû ve ketebehû bi kalemihû” cümleleri, filân kitabı şu söylemiş, bu yazmıştır, mânasına gelir. Hapsolünmüş bir müftünün bulunduğu dairenin kubbesine çıkan talebesinin, aşağıdan söylenenleri not ederek vücuda getirilen büyük fıkıh kitabını sayın A. Adıvar’ın bildiği muhakkaktır.

O halde bizim zikrettiğimiz kitap Akşemseddin’e aittir. Asıl hata diye söylenecek kitabın adıdır ki, Adnan Adıvar ona dokunmuyor. Biz kitabın adını *Kitap-ı tıp* diye gösterdik. Osmanlı müellifleri, bunu *Madde-tül hayat* diye yazmıştır ki bundaki hata Bursalı Tahir Bey’e ait değildir. Çünkü bu cilt basılırken Tahir Bey ağır hasta idi. Kitabın tashihi başkası tarafından yapılmış ve isim, *Maide-tül hayat* olmak lâzım gelirken *Madde-tül hayat* şeklinde çıkmıştır. Bu ismin verilmesine sebep kitabın metninde yazılıdır. Biz bunu sadece *Kitap-ı tıp* diye gösterdik.

Görülüyor ki sayın Adnan Adıvar, bize atfettiği en büyük ve en önemli bahiste hatamızı çıkarmak isterken kendisi hata işlemiştir ve bütün bunlar ortada durup dururken ortaya “acaba” diye kuşku atmakla bizce yerinde olmayan satırlar yazmıştır. Eldeki vesika, yani kitap bu kuşkunun yerinde olmadığını göstermektedir. Devam edeceğiz.

Dr. Osman Şevki Uludağ, “Bir Tenkit Münasebetile ‘[Osmanlı Türklerinde] İlim’ adlı kitap -4-”, *Tasvirî Efkâr*, 14 Nisan 1944.

[Osmanlı Türklerinde] İlim kitabı bir eseri baltalamıştır ve Sabuncuoğlu Şerefettinin *Cerrahiye-i İlhaniye* adlı kitabı¹⁹ hakkındaki satırları yerinde olmayan sözler teşkil ediyor. Eseri Zehravi’nin *Et-Tasrif*’i ile karşılaştıran Dr. Adnan Adıvar şöyle diyor: “Neticede anlaşıldı ki pek ehemmiyetsiz bazı müşahede ve mütalâalar bir tarafa bırakılırsa bu eser *Et-Tasrif*’in tercemesinden ibarettir” (s.36).

Resimlerle süslü olmak bakımından müzede saklanan bu kitabın muhteviyatı hakikaten yazarının akıl ermez keşiflerinden bahis değildir. Yalnız devrin en iyi bir cerrahlık kitabıdır. Sayın *[Osmanlı Türklerinde] İlim* yazarının “eserin terceme ve bir iki ilâveden başka bir şey olmadığını” söylemesini övemiyeceğiz. Af buyursunlar, ama her kitaba böyle gözle bakılırsa İbni Sinâ’yı da ıskartaya çıkarmak icap eder. Çünkü o da kendisinden eskilere bir şeyler ilave etmekle kalmıştır ve onda da Yunan tababetinden çok şeyler bulunur. İlim anlamı zamanımızda da biraz tercemedir, ona bir şeyler katmaya muvaffak olana ne mutlu. Şimdi de meselâ, bir tüberküloz kitabı yazmaya kalkan kimse biraz da [K.E.] Ranke’yi terceme etmiş olmaz mı?

¹⁸ “Mâddatü’l-Hayât,” *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri*. Haz. Ali İhsan Yurd & Mustafa Kaçalın. Marmara Üniv. İlahiyat Fak. yay., İstanbul 1994, s.369-377.

¹⁹ İter Uzel, *Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyyetü’l-Hâniyye I-II*. Ankara 1992; Dr. Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. Sadeleşiren İter Uzel. Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s.186-187.

Müsaade buyururlar mı ki Edirne’de yapılan Dâr-üş-şifa bahsi üzerinde biraz duralım.

Dr. Adnan Adıvar, burası için “Avrupa hastanelerine esas olduğu yolunda naklolunan bir sû-i tefehhümden başka bir şey değildir” (s.51) diyor. Sayın yazıcı yine çok eski bir kitabımızı ele almış ve bu müessese hakkında gazetelerde, mecmualarda yazdıklarımı, hatta ikinci tarih kurultayındaki tebliğimi hesaba katmamıştır. 1937de ufak kitapçık halinde çıkan yeni etüdlerim, bugün [İkinci Türk Tarih] kurultayın tebliğlerini cemedan kitabın 727 nci sahifesinden itibaren hayli yer işgal etmektedir. Orada şöyle diyoruz: “Ortaçağdan sonra Avrupa’da moda olan, bir merkezden idare olunan hastane binalarının yapılmasında Türkler, Avrupalılara takaddüm etmişlerdir...” ve bunu söyledikten sonra izahat vermişizdir. Dr.Adnan Adıvar’ın işe “sû-i tefehhüm” demeden önce bütün yazılarımızı görmesini çok isterdik.²⁰

Yine Edirne Dâr-üş-şifasının “Gurlit namında bir mimar tarafından sonradan tasvir edilmiş bir plânı değiştirerek” Rifat Osman tarafından bir makaleye ilave olunduğunu yazan [Osmanlı Türklerinde]İlim kitabının bu plân üzerinde biraz durmasını dilerdik. Biz Gurlit plânının [Osmanlı Türklerinde]İlim kitabında nasıl olup da yer aldığına hayret ediyoruz. Vaktile bizim de aldığımız bu plân saçma bir şeydir ve hakikati göstermez.²¹ Bu hususta da uzun yazılarımız hatta gazetelerde münakaşalarımız vardır ki sayın doktorun bunları görmediği anlaşılıyor.

[Osmanlı Türklerinde]İlim kitabında Rifat Osmana izafe edilerek Bâyezit vakfiyesinin kaybolduğu yazılmaktadır (s.51). Halbuki vakfiyenin kopyası bizim elimizdedir ve hakikaten onda “Medrese-i tıbbiye”den bahsedilmemektedir.

[Osmanlı Türklerinde]İlim kitabı muharriri, Yavuz’un Mısır seferi esnasında “Şam’da Halimî adlı bir tabibin ölümü üzerine padişahın pek müteessir olduğunu” yazıyorsa da satırları bana uyan Galip Atâ’yı [Ataç] hatalı buluyor. Bunu daha önce ben yazdım. Benim de kimlerden etki duyduğumu söylemesi insafılık olurdu. Dr. Adnan Adıvar, “Halimî Kastamonulu şair ve padişahın hocası olan zattır. Tıp ile meşgul olan Halimî ise Fatih zamanında yaşamış...” (s.56 hâşiyesi) sözleriyle bize pek büyük bir hata daha atfediyor. Lütfen dikkatimizi biraz açalım. Biz *Türk Tababeti Tarihi* adlı kitabımızın 157nci sahifesinde Bursalı Tahir Bey’den alarak aynen şu sözleri yazdık: “Ulema-yı şeriattendir, *Kasimiye* namında bir telif-i tıbbîsi vardır. Amasyalı olup 922de Şam’da vefat etmiştir. Yavuz Sultan Selim müşarünileyhin cenaze namazında bulunarak pek çok beyan-ı teessür eylemişlerdir.” İnsaf dileriz. Biz Halimiye hekim demedik ki yanlış iş yapmış olalım. Hatta açık olarak ona “Ulema-yı şeriattendir” demekle hakikati yazmıştık. Hatamız nerede? Ve Dr. A. Adıvar niçin bize yapmadığımız şeyleri atfediyor?

Yine [Osmanlı Türklerinde]İlim’de şu satırlar vardır: “Ettiba-yı hassadan Hayatizade Mustafa Feyzi efendinin *Resail-ül müşfiye fi emraz-ül müşkile* adlı beş

²⁰ Arslan Terzioğlu, “Edirnedeki II.Bayezid Hastahanesi ve tıp tarihi açısından önemi,” *Bifaskop*, 15 (1985), s.16-25.

²¹ C.Gurlitt, *Edirne’deki Yapılar*, yay.haz. M.Özer, Edirne, Yöre Derg. Yay., 2006, s.56 (“Die Bauten Adrinopels, II’ *Orientalisches Archiv*, Jhrg.1 (1910/11), Hft.2, S.54, Abb.12).

risaleden mürekkep – ki buna Türk hekimleri arasında *Hamse-i Hayatî* adı verilmiştir – türkçe bir kitaptır” (s.111).²² Halbuki *Hamse-i Hayatî* başka, öteki yine başka kitaplardır. Mustafa Feyzi’nin bunlarla beraber dokuz kitabı vardır, sayın Dr. bahsi çok karış[tr]mış.

Ufak bir nokta: 4üncü Murad’ın hekimbaşısı Emir Çelebi’den bahsedilirken (s.107) onun Nezîp’te [Nizîp] zehirlendiği yazılmaktadır. Vaka tafsilatle meşhurdur. Fakat [Osmanlı Türklerinde]İlim kitabı Nezîb’in neresi olduğunu bildirmiyor. Topkapı sarayında bir mevki mi, memlekette bir kasaba mı?

Bir nokta daha: Sayın Dr. Süleymaniye Dâr-üş-şifasının ve tıp medresesinin yerini tespit etmekteki hizmeti başkasına bağlıyor ki (s.57) yaptığım işlerle övünmekten nefret ettiğim halde bunların başkasına mal edilmesini de istemem. Bu kurağların yerlerini ilk yazan galiba bendim.

Önemli bir meseleye dokunayım: Türk hekimleri frengi hastalığından çok bahsetmişlerdir. Bu hususta [Osmanlı Türklerinde]İlim kitabı (s.47), ikinci Bâyezit zamanında Mora’da Modon kalesinin zaptı esnasında bulunan ve *Alâim-i cerrahin* adile türkçeye çevrilen kitaba bakarak Dr. Fuat Kâmil’in [Beksan] bir makalesini ele almaktadır.²³ 1500de terceme olunan kitabın 23üncü faslında “frenk uyuzunun türlü alâmetleri ve ilaçları” yazılıdır.

Frengi hastalığının Avrupa’da eskiden dahi mevcut olduğu hakkında ileri geri hayli sözler söylenmişse de, genel inanç bu hastalığın İspanyollar tarafından Amerika’dan getirildiğidir. Dr. Hulûsi Behçet’in etüdüne göre hastalık ilk defa olarak 1493de Barselon[a] şehrinde görülmüş ve dünyaya oradan yayılmıştır. Zikrettiğimiz tarih Kristof Kolomb’un Amerika’dan ilk döndüğü 15 Mart 1493e tevafuk ediyor. Şu halde Amerika yolculuğu yapanlar, döndükten sonra hastalığı İspanyaya aşımışlardır. Şimdi frengiden bahsedip tarihe geçen belli başlı yazıları kısaca gözden geçirelim:

1-1494 de bizzat frengiye yakalanmış olan Urlîh von Hütten [Ulrich von Hutten] bu hastalık hakkındaki yazılarını 1519 yazmıştır.

2-Frakastor (1478-1553) seneleri arasında yaşadığına göre frengi hakkındaki yazılarını 1520 den önce yazamaz.

3-Salamak [Salamanka] üniversitesi profesörlerinden Andre Alkazar’ın yazıları 1573de çıkmıştır.

4-Rabelais’nin hastalık hakkındaki şiiri hakkında tarih bilmiyorsak da, onun 1553 de öldüğüne göre eserini nihayet 1530dan önce yazdığı düşünülemez.

5-Alessandro Beneditti adında olup Padova’da profesörlük etmiş bir zat vardır ki bu zat Kandiye’de ve Mora’da hastalığı tanımış, ârâzını açık olarak yazmıştır. Hatta

²² Ali Haydar Bayat, “Tıp tarihimizde hekimbaşısı Hayatizâdeler,” *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 6, 1997, s.109-120; Nuran Yıldırım, “Hayatizade Mustafa Feyzi Bin Abdullah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.17 (İstanbul 1998), s.16-17.

²³ Fuat Kâmil Beksan, “Avrupa’da Frengi Tarihini Alakadar Eden Türkçe Bir Vesika,” *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c.3, No 10 (1938), s. 49-51.

domuz yağı ile yapılmış civa merhemi tavsiye etmiş, civanın ağızda hasıl ettiği ârızaları bildirmiştir. Bu zatında 1483-1500 seneleri arasında doğup 1525 de öldüğü düşünülürse o da kitabını 1500 den sonra yazmış olacaktır.

Bunlara bakarak Dr. Adnan Adıvar'ın Akşemseddin'e atfolunana kitap hakkındaki kuşkusunu bizde *Alaim-i cerrahin* hakkında kafamızda duyuyoruz. 1493 de Amerika'dan dönen gemicilerin getirdiği hastalık rüzgâr gibi hızı olan grip salgını nevinden değildir ki etrafı hemen bulaştırıversin. Hastalık Cenova'ya, Napoli'ye ve Fransa'ya yayılmış, ticaret yollarını tutarak öteye beriye sıçramıştır. Bu, zamana muhtaçtır ve hiç bilinmeyen bir hastalık *Alaim-i cerrahin*'deki tafsilâtle hele dört asır evvel yazılamaz. Hastalığın Fransızlara atfedilerek 'frenk uyuzu, frengi' gibi isimlerle anılması da zaman işidir ve hastalığın yayılması dikkati çekmesi, incelenerek ârızının tesbiti ve bugün dahi muhafaza edilen tedavi elemanının keşif ve tatbiki, bahsedilen kitabın ele olunduğu tarihe sığmaz.²⁴

Sayın Dr. Adnan Adıvar'ın kılı kırk yarmaya çalışan etütleri arasında bu noktayı bize pek zayıf olarak, hatta hiç tetkik olunmamış gördük.

(Bu yazının da arkası gelecek).

Dr. Osman Şevki Uludağ, “Bir Tenkit Münasebetile ‘[Osmanlı Türklerinde] İlim’ adlı kitap -5-”, *Tasvirî Efkar*, 18 Nisan 1944.

[*Osmanlı Türklerinde*]İlim'in tahlili ile uğraşırken, onda yabancı hekimlerin Osmanlı saltanatında oynadıkları rollere dair satırlara da rastladık. Sayın yazıcı Portekizli Fonseca'nın latince bir eser yazdığını ve bunda 16ncı asırda Almanya'da hüküm süren bir hastalıktan bahsettiğini bildirmektedir. Osmanlı tarihleri Fonseca'yı yakından tanırlar. Alman yazıcısı V.B. Stern'e göre Konniqliano adındaki Yahudi hekimle beraber Kont Virmund bu adamla sacayağı teşkil etmişlerdi. Türkiye'nin aleyhinde ve muhtelif devletler hesabına çalışıyorlardı. Hatta bahsedilen Portekizli hekim Türkiye'yi çarın parçalanmasına teşvik ediyordu.

Osmanlı Türkiye'sinde yabancı hekimler arasında bir de Mavrokordato vardır ki bu zat [*Osmanlı Türklerinde*]İlim'de “Karlofça müzakeratına iştirak etmiş ve sadrâzam Köprülü Hüseyin paşa ve Reis-ül küttap Râmi efendi yanında en nüfuzlu adamlardan birisi kesilmiştir” diye tasvir olunmaktadır (s.114). Bu satırlarda birisi izaha, öteki üzerinde durulmaya değer iki nokta vardır, bakalım:

1-Karlofça müzakeresini idare eden Köprülü Hüseyin paşa, yine Köprülülerden Amca zade Hüseyin Paşadır. Tarihlerimiz onu bu isimle tanırlar.

2-Murahhaslar arasında bulunan ecnebi hekimi biz Mavrokordato değil, Timonoğlu diye bilmekteyiz ecnebi hekimi biz Mavrokordato değil, Timonoğlu diye bilmekteyiz. İngiliz balyozunun tercemanı olduğu halde Türkiye hizmetinde çalışan bu

²⁴ Nuran Yıldırım, “Alâ'im-i Cerrâhîn Üzerine Bazı Yeni Bilgiler”, *I.Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ, 14-18 Eylül 1981. Tıp-Dış Hekimliği-Eczacılık Tarihi Bildirileri*, II, İstanbul 1981, s.174; N.Yıldırım, “Alâ'im-i Cerrâhîn'de (1505) Frengi,” *Tıp Fakültesi Mecmuası*, 54 (1991), s.353-360.

yabancı hekim, hiyanetinin sezilmesi üzerine arkadaşlarından birinin tabancasile kendini öldürmeye mecbur kalmıştı. (Bak. *Raşit Tarihi*, c.5, 17).

Bahsedilen Movrokordato ise Türkiye aleyhinde ayrı marifetleri olan yabancı hekimlerden biridir.

Dr.Adnan Adıvar'ın en ağır ithamları Ömer Şifâî hakkındadır.

*İktiza-yi hikmetin izhar-ı kudret kılmağa
İhtilaf-ı tab ile azadı kalmış hemnişin*

diyen ve kimyada bazı maddelerin kaynaşmalarını söylemekle uğraşan Ömer Şifâî hakkında “hayatta vasıl olduğu mevkiden memnuniyetsizlik beyan eden bu hekim” denmektedir. Onun bir eserindeki mukaddimeyi “mânasız” buluyor. Yine ustalık çıraklıktan bahsederek “Ömer Şifâînin bu kabil hekimlerden olması muhtemel olduğu gibi, onun talebesi yani çırağı olan saray hekimlerinden Bursalı Ali efendi de aynı sınıftan olsa gerektir” (s.145) diyor ve belge göstermeyen hükümler birbirini kovalıyor.²⁵ Ömer Şifâî'nin Şam'da Hanne adında birisinden hekimlik öğrendiğini, sonra bunu yeter bulmayıp “Avrupa”ya gittiğini yazan *Tercüman-ı Ahval* kitapları okumasaydım (Bak.*Vefiyat-ı Ayân-ı Bursa – Bursa'da Orhan kütüphanesi*) belki ben de Dr.Adnan Adıvar'a katılacaktım. Evet, söyledikleri gibi Ömer Şifâî'de mistik ruh vardır. Akşemseddin de “Mâi-kibrit-i şerif”i rüyada keşfetmiştir. Fakat bu görünüş söyleyiş biraz da zamanın modasıdır. Fracastor da frenginin civa ile tedavisini heyecan verici üslupla yazdığı bir şiirinde tahayyül ettiği bir çobanın Apollon'a hakaret etmesi dolayısıyla Allah tarafından korkunç bir hastalıkla cezalandırıldığını ve hasta çobana şifa bulduğu takdirde Allah'a kurbanlar adadıktan sonra ona bir rüya gördürerek çobanın civalı su içinde üç defa banyo yapmak neticesinde şifa bulunduğunu yazmakla başka yerlerde de mistisizm olduğunu nasıl düşünmiyelim? (Bak. *Hist. Illus. de la Med.-René Dumesnil*).

Dr. Adnan Adıvar, zavallı Ömer Şifâî'nin mezar taşına da dokunuyor ve bunun “güya kendisini takdir eden bir ecnebi tabip tarafından” yaptırıldığında şüphe ediyor (s.141). Bu kuşku niye? Mezar taşlarının kimler tarafından yaptırıldığı hakkında senet aramak âdet olmamıştır. Bu hususta en doğru malûmatı mezarlıklar verebilir. Bursalı Tahir Bey de ben de, otuz yıl önce mezarlığı babasından miras olarak alan bir ihtiyardan o mezarın Kırım muharebesinde Türkiye'ye gelen yabancı bir hekim tarafından yaptırıldığını işittik. Yazıdan anlayan ve bunlarla devir dahi tayin eden Dr. Adnan Adıvar'ın bu mezar taşına baktığı takdirde onun 1742 deki yazılara benzemediğini ve çok sonra yazılmış olduğunu teslim etmekte tereddüt etmez ve bundan bahsederken “güya” diye şüphe uyandırıcı bir kelimeye yer vermez.

[*Osmanlı Türklerinde*]İlim kitabı Emir Çelebi'den bahsederken ona bu devrin “en mühim tabibi” diyor ve ilave ediyor: “Her halde eserinin mütâlâası ile bu Emir Çelebi'nin malûmatlı ve bilhassa zeki bir tabip olduğu anlaşılacaktır” (s.107). Müsaade buyurlar mı Emir Çelebinin meşhur kitabından şu satırları nakledeyim:

²⁵ Feridun Nafiz Uzluk, “Bursalı Tabip Mevlevî Ömer Şifâî Dede,” *Dirim*, c.25 (1950), s.170-75; F.N.Uzluk, “Bursalı Hekim Ali Münşi Efendi,” *D.T.C.F. Dergisi*, c.7 (1950), s.329-337.

“Eğerçi lisan-ı Türkîde İbn-i Şerif namına Yedigâr ve Müntahab-ı Şifa namına olan nadirei ruzigârın cem-ü tahsili ve Hacı paşa merhumun tıpta olan teshili beyn-en nâs meşhur ve mütedavildir ama irad-ı lûgat-ı arabiye ve elfâz-ı teraküme-i vahşiyeden tehaşi kilmamıştır” ve yine müsaade buyururlar mı ki Emîr Çelebinin me hazlarını kendi kitabından sayalım? İşte:

“Kanun, şifa, minhac-ül beyan, tuhfe, saadiye, muciz, Şerh- i muciz, kâmil-üs-sımaa, tervih-ül-ervah, züpde, şâmil, takvîm-ül edviye, takvîm-ül ebdan, mecmua-tül-mücerreat, mirat-ül-beyan, zahire-i Harzemşahî, havi...”.

Ve görüyoruz ki “malûmatlı” ve “devrin en mühim tabibi” kelimelerile vasıflandırılan Emîr Çelebi, ortaya yepyeni bir tıp ilmi çıkmış bulunduğu devirde, yani 17nci asırda ortaçağ kitaplarından başka me haz kullanmamıştır. Tıp ilminin inkilap geçirdiği zamanda Emîr Çelebinin kitapları geriliğin eseridir. Emîr Çelebi’ye ben de kendisi gibi acırım. Çünkü o, dördüncü Murat tarafından afyonla idam olunmuştur ve bu, Osmanlı tarihinin meşhur cinayetidir.²⁶

Dr.Adnan Adıvar’ın bana hocalık etmiş bir büyüğüm olduğunu söylemeliyim. Gençlikte uyanan sevgiler kolay kolay silinmez, hattâ artar. Buna emin olduğunu bildiğim hocamın kitabı hakkındaki incelemelerim de bilirim ki, olgunluk ve ciddiyetle karşılanacaktır.

Benim uzun süren tenkitlerimin hedefi ilim tarihi yazmanın güçlüğüne göstermektir. Bu çetin yolu aşmak isteyenler elbette birçok zorluklarla karşılaşacaklardır. Eserlerin doğması kafa yorup etüd etmekle olur, tekemmül için tenkit en tesirli bir elemandır, ve tenkit lâyük olan eserler için yapılır. Böyle bir işi üzerine alanlar kelimelerin rengini ve şeklini mesele yapmazlar. İş başındayız. Hisse değil fikre itibar ederiz. Aziz hocamdan da ricam, yazılarıma sivri kelimeler girmişse bunu eski talebesinin heyecanına bağışlasınlar. (Son).

Dr.Osman Şevki Uludağ disputes Professor Fuat Köprülü’s review of *Science among the Ottoman Turks* by A.Adıvar

When published in 1943, Dr. Adnan Adıvar’s *Osmanlı Türklerinde İlim (Science among the Ottoman Turks)* met favorable criticism, especially from Professor Dr. M. Fuat Köprülü who praised Adıvar’s work for his objectivity. On the other hand, Köprülü pointed out that some authors, devoid of criticism, used to describe Ottoman history of science and medicine as imaginary and nationalistic. The medical historian Dr. Osman Sevki Uludağ whose works were referred to by Dr. A.Adıvar in his *Science among the Ottoman Turks*, published in the daily *Tasvîr-i Efkâr* a series of articles pointing to Adıvar’s shortcomings regarding Turkish medical history. In these articles Dr. Osman Şevki also responded to Fuat Köprülü’s general assessment of studies on Turkish history of

medicine to date. The present paper aims to bring to light the criticism forwarded by F.Köprülü, A.Adıvar and O.Ş. Uludağ and re-evaluate based on present day researches.

Key words: Osman Şevki Uludağ, Adnan Adıvar, Fuat Köprülü, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Türk tıp tarihi; **Anahtar kelimeler:** Osman Şevki Uludağ, Adnan Adıvar, Fuat Köprülü, *Science among the Ottoman Turks*, Turkish medical history.

²⁶ Bkz. Suzan Bozkurt, *IV. Murat’ın Saray Hekimi Emîr Çelebi’nin En-Muzecü’-t-Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul 1989.

OSMANLI BİLİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİNİN YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

Osmanlı Bilimi Araştırmaları (OBA), bilim, teknoloji ve tıp tarihi ile temel ve uygulamalı bilimlerin tarihini ele alan araştırma makaleleri, çeviri ve tanıtım yazıları (bilimsel toplantı ve yayınlar) yayımlamayı hedefleyen hakemli bir dergidir. Derginin öncelikli amacı, Türk bilim tarihi konusundaki araştırmaları yayımlayarak, bu bilim dalının gelişimine katkıda bulunmaktır. OBA'nın yayın dili Türkçe'dir. Dergide, İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler de yayımlanabilir. 1995 yılında yayına başlayan dergi, 2001 tarihinden itibaren yılda iki sayı (yaz ve kış) olarak yayımlanmaktadır.

Yayımlanmak üzere OBA'ya gönderilecek çalışmalarda aranan özellikler

1. Çalışmanın metni dört kopya olarak bir adet disket kaydıyla (PC Word) birlikte editöre gönderilmelidir.
2. A4 kağıda tek yönlü ve tek satır aralıklı basılmış olan metin, boyutları 12.5 x 18.5 cm olacak şekilde düzenlenmiş olmalı; yazı karakteri olarak Times New Roman Türk kullanılmalıdır. Metin 11 punto, dipnotlar 8 punto, makale başlığının tamamı büyük harflerle 12 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin içindeki bölüm başlıkları sadece baş harfleri büyük 11 punto ve koyu; bölüm alt başlıkları ise, 11 punto italik ve beyaz olacak şekilde düzenlenmelidir.
3. Çizelgeler ve çizimler ana metnin içindeki yerlerinde, ekler metin sonunda olmalıdır. Dipnotlar sayfa altında verilmelidir. Kitap ve dergi adları beyaz italik, makale başlıkları tırnak içinde yazılmalı, kitapları yayımlayan kurumların adları açık olarak (İstanbul Üniversitesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, vb.) belirtilmelidir.
4. Yukarıda belirtilen özelliklere uygun olarak hazırlanmış olan çalışmanın, ekler, resim, şekil ve tablolarıyla birlikte 40 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
5. Yazının ilk sayfasında, çalışmanın başlığı, yazar / yazarların adı ve adresleri bulunmalıdır.
6. Metin sonunda en az 100 kelimelik bir özet verilmelidir. Türkçe makalelerin özetleri İngilizce, yabancı dilde yayımlanacak makalelerin özetleri Türkçe ve İngilizce verilmelidir. Özetlerin altında en az üçer adet İngilizce ve Türkçe anahtar sözcük yer almalıdır.
7. OBA'ya gönderilen çalışmalar, yazar ve hakem kimliği gizli tutularak üç hakeme gönderilir. Çalışma, hakemlerden en az ikisinin raporu olumlu ise yayımlanır.

Çalışmaların gönderileceği adres:

Feza Günergun (editör)
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Bilim Tarihi Anabilim Dalı
Beyazıt, 34459 İstanbul
Tel: 0212 455 57 00/15978; Fax: 0212 511 43 71
E-posta: fezagunergun@yahoo.com